

בכייה לדורות' או החלטה מכוונת? – דיון היסטורי והיסטוריוגרפי בסוגיית אי-כיבוש שטחי הגדה המערבית במלחמת תש"ח

ליאור לביד*

1. מבוא

ב־26 בספטמבר 1948, בעיצומה של ההפוגה השנייה במלחמת העצמאות, הביא ראש הממשלה דוד בן-גוריון לממשלה הצעה לצאת למבצע גדול נגד צבא ירדן (אז עבר הירדן) בשומרון ויהודה ולהשתלט כך על שטחי ארץ ישראל בין רמאללה וחברון. זאת, בעקבות התגרות ירדנית באזור לטרון, שבה בן-גוריון ביקש לנצלה בצורה רחבה ביותר.

בן-גוריון חשב שהממשלה תתמוך בו, אבל מרבית שנים עשר השרים האחרים לא היו בטוחים שההצעה טובה, ואל לה לישראל בת ארבעת החודשים להתגרות באו"ם ובעולם, מה גם שהדבר היה תשעה ימים לאחר רצח מתווך האו"ם, בירושלים. שישה שרים הצביעו עם בן-גוריון ושבעה היו נגדו, כך שההצעה הורדה מן הפרק. בן-גוריון זעם. לימים כתב בזכרונותיו: 'הבאתי הצעתי לישיבת הממשלה, אולם רק מיעוט בממשלה תמך בה והפעולה לא נעשתה'. פעם אחרת השתמש בלשון בוטה בהרכבה, וכינה את ההצבעה ואת תוצאותיה 'בכייה לדורות'. כך לא נכבשה מרבית הגדה המערבית במלחמת העצמאות.

דומה שציטוט זה, מספר היסטוריה פופולרית שיצא לאור לכבוד שנת החמישים להקמת המדינה, מיטיב לתאר את התפיסה המקובלת בנוגע לאי-

* המאמר מבוסס על עבודה לתואר שני שנכתבה במסגרת הקורס 'דוד בן-גוריון – שלושים שנה של החלטות אסטרטגיות' בהנחייתו של פרופ' טוביה פרילינג, המסלול ללימודי מדינת ישראל, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

כיבוש הגדה המערבית במלחמת תש"ח. ביטוי מקיף לתפיסה זו אפשר למצוא בביוגרפיה שכתב מיכאל בר-זהר על קורותיו של בן-גוריון,¹ בספר יומן המלחמה, המציג ומפרש פרקים מיומנו של בן-גוריון בתקופת מלחמת תש"ח² ובספרים נוספים.³

בר-זהר, כמו חוקרים אחרים, מסתמך על ספרו ההיסטוריוגרפי של בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת ועל ראיונות ומכתבים שעסק בהם בן-גוריון בסוגיה במשך השנים. וכך כותב בן-גוריון בספרו:

ביררתי עם המטה מהם הכוחות הדרושים להסתער על לטרון, ומשם עד צפון רמאללה ועד יריחו והירדן, כדי לשחרר חבל לטרון ובית-לחם בדרום וכל השטח שבין לטרון וצפון רמאללה עד יריחו וים-המלח. דעת המטה הייתה שידרש שבוע ימים לסיים פעולה זו, בכוחות שיש לנו באמצע אוקטובר. הבאתי הצעה זו לשיבת הממשלה ביום 26.9.48 אולם רק מייעוט בממשלה תמך בהצעתי והפעולה לא נעשתה.⁴

כמה עמודים אחר כך הוא חוזר וכותב: 'שר הביטחון הציע ביום 26.9.1948 לפנות את הדרך מלטרון עד יריחו וים-המלח והצעתו נדחתה על-ידי הרוב בממשלה'.⁵ על החלטת הממשלה כתב בן-גוריון כך: 'לאושרנו לא היו הללו צריכים [השרים] להצביע לעשות רוב הפעולות שנעשו במשך השנה'.⁶ לדברי בר-זהר בן-גוריון החליט להימנע מפרסום ההחלטה במשך שנים אחדות כי הוא לא רצה לבייש את חברי הממשלה שהתנגדו לה.⁷

כאמור, ההצעה נדחתה ברוב של שר אחד; אותו שר אליבא דבן-גוריון הוא שר החוץ משה שרת. שנים אחדות לאחר מכן כתב בן-גוריון מכתב לחבר

- 1 מיכאל בר-זהר, ביוגרפיה, ב, עם עובד, תל אביב תשל"ה-תשל"ז, עמ' 814-826.
- 2 בספר זה הכותבים מסתמכים על ספרו של בר-זהר ביוגרפיה ראו: דוד בן-גוריון, יומן המלחמה: מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט, ג (עורכים: גרשון ריבלין, אלחנן אורן), משרד הבטחון, תל אביב 1982, עמ' 722, הערה 6.
- 3 אביחי, דוד בן-גוריון מעצב המדינה, כתר, ירושלים 1974, עמ' 100; זאב שיף, איתן הבר (עורכים); לקסיקון לבטחון ישראל, זמורה, ביתן, מודן, תל אביב 1976, עמ' 83; ראודור מנור, דימויים וקבלת החלטות בנושא הגבולות במדיניות החוץ הישראלית 1948-1973, ירושלים 1980, עמ' 41; משה ז"ק, 'המסדרון לעזה הפריד בין בן-גוריון למלך עבראללה', הארץ, 18.10.1986.
- 4 בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עם עובד, תל אביב 1969, עמ' 288.
- 5 שם, עמ' 294.
- 6 יומן בן-גוריון, 26.9.1948.
- 7 בר-זהר, ביוגרפיה, עמ' 825.

הכנסת הרצל ברגר בגנות התנגדותו של שרת: 'פעם, בימי הממשלה הזמנית, משה הכריע בקול אחד שלו נגד דעתי, וגרם, לפי הכרתי, לבכיייה לדורות, ואני יודע שאחר כך הצטער על כך'.⁸

האם באמת הכריע שרת את הכף בסוגיה? החוקרים שעסקו בנושא מטילים ספק בכך. מיכאל בר-זהר כתב בספרו: 'אי אפשר להשתחרר מההרגשה, כי בן-גוריון לא נלחם על עמדתו כפי שידע להילחם כשרצה'; הוא גם ציטט את מזכיר הממשלה זאב שרף, שאמר דברים דומים.⁹ גם ההיסטוריונים זכי שלום ומרדכי בר-און מפקפקים ב'אשמתו' של שרת; גם לדידם לו חייב בן-גוריון את רעיון כיבוש השטחים הללו על ידי צה"ל, ההצעה היתה מתקבלת בממשלה. בריאיון שנערך ב-1982 נשאל יצחק רבין על הנושא והשיב: 'האם בן-גוריון באמת רצה? פורמלית הוא הצביע בעד המבצע [...] אבל הניסיון אז הוכיח שכשבן-גוריון רצה הוא יכול היה להעביר [...] [את החלטה]'.¹⁰ דוד טל רואה במלחמת תש"ח את 'מלחמתו דוד של בן-גוריון' (ובזאת הוא חולק על זהבה אוסטפלד ועל אניטה שפירא). הוא מצביע על כך שבן-גוריון ניהל ועיצב את מלחמת תש"ח בצורה כמעט בלעדית: אמנם הוא נועץ בפיקוד העליון, אך לא פעם הוא כפה את דעתו. הוא לא היה נתון לפיקוח מועצת המדינה הזמנית וגם מיעט להיוועץ בשרי ממשלתו.¹¹

סימני השאלה שהחוקרים מעלים אשר לרצונו של בן-גוריון הם רק אחת השאלות העולות מעיון בפרשייה מרובת הרבדים הנידונה במאמר זה, והם קדימון לשאלות נוספות: מהן הסיבות שבגינן לא התקבלה החלטה בממשלה? האם באמת ביקש בן-גוריון להעביר בממשלה החלטה שעניינה כיבוש הגדה המערבית או רק חלקים ממנה?

מלבד בדיקת המאורע עצמו, עולות שאלות נוספות: השאלה בדבר הסיבות להיווצרות הסיפור המקובל (שכאמור, מתואר היטב בציטוט המובא בתחילת המאמר), שאלה מתודולוגית בדבר תהליך בדיקת הסוגיה ושאלות מתחום

8 מכתב מבן-גוריון אל הרצל ברגל, 27.6.1965, אב"ג, תיק התכתבויות, בתוך: זכי שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל, 8 (1998), עמ' 120.

9 בר-זהר, ביוגרפיה, עמ' 826.

10 אבי שליים, 'ריאיון עם יצחק רבין: תל אביב, 22 באוגוסט 1982', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 668.

11 דוד טל, 'מלחמת תש"ח – מלחמתו של דוד בן-גוריון', עיונים בתקומת ישראל, 13 (2003), עמ' 115-138.

הפילוסופיה של ההיסטוריה, הנוגעות לנושאים שונים, כגון הפער בין האירועים ובין זמן ביצוע המחקר וכתובתו. השאלות הופכות את פרשת ה'בכיה לזרות' לסוגיה אטרקטיבית, 'בית ספר להיסטוריה' בעבור תלמיד מחקר. בניסיון לענות על שאלות אלו יעסוק המאמר שלפנינו. בחלקו הראשון תיבדק הפרשייה עצמה: בהשתלשלות העניינים שקדמה לישיבת הממשלה, בהצעה שהציע בן-גוריון ובהחלטה שקיבל בדבר כיבושה או אי-כיבושה של הגדה המערבית. הבדיקה תיעשה בעזרת מקורות ראשוניים ומשניים. בחלקו השני ייבחנו הסיבות שהביאו להיווצרותו של הסיפור המקובל וכן הסיבות לערעור עליו – הן ביחסו של בן-גוריון לסוגיה, הן בדרך שהפכה בה גרסתו לסיפור המקובל בנרטיב ובהיסטוריוגרפיה והן בסיבות שגרמו לערעור על גרסתו. בחלקו השלישי של המאמר יובא סיכום של הדברים ויוצגו הדילמות הניצבות לפני תלמיד המחקר בתהליך החקירה והכתיבה. ככלל, המאמר ידגים כיצד ניגש חוקר לבחון סוגיה היסטורית מעין זו ומהם האתגרים הניצבים לפניו.

2. חלק ראשון: בדיקת הסוגיה ההיסטורית

בחלק זה אנסה לעמוד על אשר אירע בישיבת הממשלה שהחלטה התקבלה בה – על האירועים שקדמו לה, על מה שהתרחש בישיבה, על ההצעה שהביא בן-גוריון לממשלה ועל ההחלטה שקיבל בן-גוריון. לצורך הבדיקה נשתמש הן במקורות ראשוניים והן במקורות משניים.

ישנם שני מקורות ראשוניים עיקריים הרלוונטיים לענייננו. המקור הראשון הוא ישיבת הממשלה שהתקיימה ב-26 בספטמבר 1948. מעיון בפרוטוקול הישיבה אנו למדים על מבנה הישיבה, על הרכב המשתתפים בה, על הנושאים שעמדו על סדר היום וכמובן על הדברים שנאמרו בה. המקור השני הוא הכתוב ביומנו של בן-גוריון שבועיים שקדמו להחלטת הממשלה. מעיון ביומן אנו למדים שבן-גוריון התכוון לישיבה וכיצד, עד כמה העסיק אותו הנושא ומה חשב לאחר ההצבעה. מקורות משניים, כלומר מחקרים היסטוריים, שימשו הן כדי להבין ולתאר את הרקע למאורע והן כדי להציג פרשנויות שונות למתרחש.

2.1. רקע היסטורי

קרבות 'עשרת הימים', שהתרחשו בין 8 ל-18 ביולי 1948, הסתיימו בהישגים מרשימים בחזית הדרום והצפון ובקיבעון בחזית המרכז. הלגיון הירדני התבצר בירושלים ובלטרון, אזור שתבע מחיר דמים כבד מכוונת צה"ל ועוד קודם

לכן – מכוחות ההגנה, בששת הניסיונות הכושלים לכבוש. הפוגה חדשה הוכרזה לזמן בלתי מוגבל. מלבד המעמסה הכספית הגדולה הנובעת מהחזקת כוח מגויס גדול לזמן בלתי מוגבל (כ-100,000 חיילים) חשש בן-גוריון שלמרות ההישגים הצבאיים, ישראל עלולה לנחול מפלה בזירה המדינית ולשלם מחיר כבד תמורת הסדר שלום. עוד הוא ראה בהפוגה נטל על המרקם החברתי ועל עצם קיומה של המדינה שזה עתה קמה.¹²

מהטעמים הללו הציע בן-גוריון, כמה ימים לאחר תחילת ההפוגה, תכניות לחידוש הלחימה בגזרות השונות, ובכלל זה תכנית לשבור את כוחו של הלגיון הירדני. בן-גוריון גם הגה תכנית להרחבת 'פרוזדור ירושלים', להבטחת הגישה אל העיר כדי לאפשר את הפיכתה לבירת ישראל. חששותיו של בן-גוריון בנוגע לצפוי בזירה המדינית התאמתו ב'תכנית ברנדוט', תכנית שלום של המתווך השוודי מטעם האו"ם פולקה ברנדוט, שישראל נדרשה בה לווייתורים טריטוריאליים גדולים. ההצעות מרחיקות הלכת שהביא ברנדוט קוממו עליו רבים, וב-16 בספטמבר 1948 רצחה אותו קבוצה של אנשי לח"י בשם 'חזית המולדת'. אלא שהרצח לא רק שלא שם קץ לתכנית, אלא גם הפך אותה למעין צוואה רוחנית – בתוך ימים אחדים עמדה עצרת האו"ם לחדש את דיוניה בתכנית ולקבל הכרעות בנוגע לעתיד הנגב וירושלים. בן-גוריון חשש מהחלטות העצרת, והגיע למסקנה שהדרך היחידה לשינוי גזרת הנסיגות היא ליזום פעולה צבאית שתקבע עובדות בשטח.¹³

ב-26 בספטמבר 1948 הביא בן-גוריון לממשלה הזמנית הצעה לתקוף בגזרה המזרחית. העילות למתקפה היו הפרות של הסכם הפסקת האש על ידי הלגיון הירדני יומיים לפני כן: פיצוץ משאבת לטרון והתקפה על משלט נ"ג 219 הסמוך למודיעין, התקפה שנהרגו בה 23 חיילים.¹⁴ אחרי הדיון שהתקיים במטכ"ל ב-24 בספטמבר 1948 בדבר התגובה הרצויה לתקרית הניח בן-גוריון את הסוגיה על שולחן הממשלה. עיקריה של ישיבת ממשלה זו יידונו בסעיף הבא.

12 דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל אביב תש"י, עמ' 269.

13 בר-זוהר, ביוגרפיה, עמ' 814-822.

14 פרשת ההתקפה על המשלט תועדה בספר הסוקר את קורות האזור מימי קדם, את סיפור הקרב ואת ההתיישבות במקום לאחר הקמת המדינה. ראו: (בלי שם מחבר) משלט 219: משלט מודיעים במלחמת השחרור, אגודה להנצחת הנופלים באזור מודיעים, גבעתיים תשמ"ח.

2.2. עיון במקורות ראשוניים

2.2.1 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית מיום 26 בספטמבר 1948
 ישיבת הממשלה הזמנית כונסה בהרכב מלא. על סדר יומה הונחו ארבעה נושאים (בסדר הזה): (1) משלחת העיר ירושלים; (2) סדר היום; (3) דין וחשבון המתווך (המתווך ראלף באנץ שמונה לאחר רצח ברנדוט); (4) הבחירות לאספה המכוננת.

במשלחת העיר ירושלים היו שישה אנשים, ובהם דב יוסף, המושל הצבאי, ודניאל אוסטר, ראש העירייה. המשלחת, שהעידה על עצמה כמייצגת את 'כלל יהודי ירושלים', הופיעה לפני הממשלה כדי שזו תחזור בה מהחלטה קודמת להסכים על כנאום העיר, גם במחיר חלוקתה והשארת ירושלים היהודית בלבד בריבונות ישראלית. חברי המשלחת פרסו שורה של נימוקים לשלילת הרעיון של כנאום ירושלים. הסיבות שצוינו היו אלה: הרצון המובן להשתייך למדינת ישראל והחשש שמא יעזבו רוב היהודים את העיר אם היא תעבור לריבונות בין-לאומית; החשש משלטון בין-לאומי בשל הניסיון הביטחוני העגום (ההפגזות) שהצטבר בעשרת החודשים שחלפו מאז ההצבעה על תכנית החלוקה והעובדה שמדינת ישראל לא תוכל לעזור לירושלים היהודית אם העיר תהיה מנותקת; הגורם ההיסטורי והדתי השולל שליטה נוצרית על ירושלים; השאלה אם נשפך דם הנופלים במערכה לשווא. אחרי שסיימו חברי המשלחת את דבריהם אמר בן-גוריון שלמחרת יידון הנושא במועצת המדינה. אמנם חברי המשלחת עצמם לא יוכלו להופיע לפני הוועדה, אולם בן-גוריון הבטיח: 'כל מלחמה שנוכל לעשות למען תהיה ירושלים יהודית – נעשה'.¹⁵

אחר כך העמיד שר הפנים יצחק גרינבוים שני נושאים על סדר היום: שאלת היחס לערבים, בייחוד לארגון 'הליגה לשחרור לאומי'; ושאלה בנוגע לחוקים המסדירים את התנהלותם של ראשי מחוזות. שר הדתות, הרב יהודה לייב פישמן-מימון, העלה את שאלת הכשרות במדינה, שלדבריו לא סבלה דיחוי. בן-גוריון דחה את הדיון בשאלת הכשרות למועד מאוחר יותר ואמר שהצעותיו של גרינבוים יובאו להצבעה בסוף הישיבה.

לאחר מכן הביא שר החוץ משה שרת (שאז עוד נקרא בשמו הלועזי משה שרתוק) דיווח ארוך ובמפורט על הצעתו של ראלף באנץ. תחילה הקריא שרת מברק של אבא אבן, ואחר כך הציג את עיקרי תכנית באנץ ואת דעותיו שלו.

15 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל מיום 26.9.1948, עמ' 10, ארכיון גנוך המדינה. הדברים המובאים עד הציטוט לקוחים מעמ' 1-10.

הוא הציג את השיח הדיפלומטי, הן באו"ם והן בקרב גורמים אחרים, סביב שאלת גבולותיה של מדינת ישראל, שיח שנוצר עקב הפער בין תכנית החלוקה ובין ההישגים הצבאיים של ישראל וגם עקב תכנית ברנדוט על גלגוליה השונים. פער זה גרם לכך שבניגוד לתכנית החלוקה, מרבית הגליל כבר היה בידי ישראל, ואילו הנגב נותר בידי המצרים. דו"ח ברנדוט, שפורסם אחרי מותו, הציג להשאיר את הנגב בידי הערבים, להפוך את שדה התעופה בלוד ואת נמל חיפה לאזורים בין-לאומיים ולכונן משטר בין-לאומי בירושלים. שרת אמר שמטרתה של ישראל בעצרת האו"ם היא לגבש רוב נגד התכנית. הוא התנגד להעברת הנגב לריבונות ערבית (אם כי הפריד בין צפון הנגב לדרומו), העדיף ירושלים מחולקת מירושלים בין-לאומית והתנגד לפעולה צבאית לשם השגת הישגים במישור המדיני, על אף הקושי שבהפוגה ממושכת.¹⁶

לאחר שיח קצר של כמה שרים לקח בן-גוריון את רשות הדיבור. הוא הסיט את הדיון משאלת עתיד ירושלים לשאלת המתקפה בלטרון, על ידי קישור בין שתי הסוגיות. הוא הציג לפתוח בקרב באזור לטרון כדי להבטיח את הדרך לירושלים, גם אם הדבר יוביל למערכה כוללת (שבן-גוריון ראה אותה כחיוב). הוא הסכים לחלוטין עם דברי המשלחת, אמר שהוא מעדיף ירושלים מחולקת מירושלים בין-לאומית וחזר וציין שירושלים לא תהיה עיר יהודית בלי כיבוש אזור לטרון. הוא הוסיף כי למרות הכישלונות הקודמים (בזמן המלחמה היו שישה ניסיונות כושלים לכבוש את לטרון), הדבר אפשרי, וכי כבר קיימת תכנית צבאית למתקפה כוללת באזור. הוא הסתייג והזהיר שמתקפה תצריך כוח גדול, ועלולה לגרום מתקפת נגד ולהיתפס כהתגרות באו"ם. עוד אמר בן-גוריון שהוא אינו חושש ממתקפה כזאת ושל הערכתו מלחמה כוללת היא דבר חיובי מכמה סיבות, בין היתר היא הזדמנות לפרוץ את הדרך לנגב הנצור, וגם משום שמלחמה כזאת, אם אכן תפרוץ, טומנת בחובה הזדמנות:

לתת מכה ניצחת לכוחות המשולש, להרוף את הגבול המזרחי של התיכון הרבה פנימה, אם לא מעבר לרוכסי ההרים, הרי על כל פנים עד הרכסים, שלא תהיה רצועה צרה מדי; אנחנו יכולים להזיז את עמק יזרעאל הרבה דרומה, אם לא להגיע לשכם; ואת הפרוזדור של ירושלים אנחנו יכולים להרחיב לכל הפחות עד רמלה, באופן שקו בית-נבאללה-רמלה יהיי בדינו. אז משנה הדבר לגמרי את מצב ירושלים, כי עניין ירושלים אינו רק עניין הסטטוס המשפטי שלה.

בן-גוריון הציע להרחיב את הגבולות בגזרה המזרחית: לרחוק את גבול עמק יזרעאל דרומה, את פרוזדור ירושלים עד רמאללה ואת הגבול המזרחי פנימה. הוא ראה במערכה המדינית גֵרָדָא דבר חסר טעם, אך הציע ששרת ייסע לעצרת האו"ם המתכנסת בפריז. נוסף על כך הוא הציע להורות לצבא להכין פעולה נגד לטרון, פעולה שתוכל לצאת לפועל אם תהיה התלקחות.¹⁷

לאחר שסיים בן-גוריון את דבריו החלו השרים לדון בעניין. שר העלייה והבריאות חיים משה שפירא הביע את התנגדותו ונימקה בכך שהמלחמה תתלקח בכל הארץ; השר גרינבוים (שהתווכח בזמן הישיבה עם שרת) תמך במתקפה על לטרון 'בהזדמנות הראשונה', בנימוק שהצלחה צבאית תגרור אחריה הצלחה מדינית. שרת אמר בתגובה: 'זו נוסחה אחרת מהנוסחה של מר בן-גוריון', ובן-גוריון הוסיף: 'ההזדמנות ישנה כבר'. שר התחבורה דוד רמז אמר שהמצב המדיני מחייב איפוק והתנגד למתקפה יזומה. שר העבודה והבינוי מרדכי בנטוב חייב את התהליך המדיני מן המלחמה. שר המשטרה והמיעוטים בכור שלום שיטריט שלל התקפה יזומה בגלל החשש (שעלה גם בקרב שרים אחרים) מסנקציות כלכליות של האמריקנים; שר הדתות יהודה לייב פישמן-מימון חייב פעולה צבאית מכיוון שלדירו, ההישגים הטריטוריאליים במלחמה הם פועל יוצא מפעולה צבאית; שר החקלאות אהרן ציזילינג לא שלל מתקפה על לטרון, אולם הציע להפקיד את ההחלטה בידי 'ועדת החמישה'.¹⁸ שר האוצר אליעזר קפלן התנגד למתקפה יזומה וגם להצעה להפקיד נושא 'כה רציני' בידי הוועדה. שר המשפטים פנחס רוזן (פליכס רונזבליט) אמר שהאזין לדבריו של בן-גוריון ב'חרדה והשתוממות' בגלל החשש מתוצאות המלחמה אם זו תתחדש. הוא גם הזכיר את עמדתו של בן-גוריון לאחר רצח ברנרדוט, כלומר את התנגדותו למתקפה יזומה. רק שר המסחר והתעשייה פרץ ברנשטיין התנגד למתקפה חלקית ותמך במתקפה כוללת, אך הציע לחכות כשלושה שבועות כדי להמתין לאספקה של תחמושת.¹⁹

שרת הגיב על הדברים הללו באמרו שלהבדיל מעמדת בן-גוריון, הוא עצמו שולל פעולה יזומה; הדרך לירושלים פתוחה, הגליל נמצא בידי ישראל וחידוש

17 שם, עמ' 23-29.

18 'ועדת החמישה' היתה ועדה בת חמישה שרים שהוקמה על רקע מחלוקות שונות בין דוד בן-גוריון לפיקוד הבכיר של צה"ל ושימשה מעין ועדת שרים לענייני ביטחון. גבריאלה היכל, בעין פקוחה ובזרועה נטויה: הפיקוח האזרחי על צה"ל, 1945-1957, אריאל, ירושלים, 1998, עמ' 55.

19 פרוטוקול של ישיבת ממשלת ישראל מיום 26.9.1948, עמ' 19 ב-29.

המלחמה כפעולה יזומה עלול לפגוע במאמץ המדיני, ברם הוא לא שלל את עצם חידוש המלחמה אם תהיה פעולה ערבית.

בן-גוריון השיב כי למצב הנוכחי שלושה פתרונות אפשריים: הסכם עם הערבים, החלטה של האו"ם או פעולה צבאית. הוא העדיף הסכם עם הערבים מהחלטת או"ם, אולם פקפק בכך שהדבר אפשרי. הוא הוסיף שהוא מציע לא מתקפה כללית אלא מתקפה מוגבלת שתכליתה לכבוש את לטרון, מתקפה שהיא בגדר תגובה להתקפת הלגיון הירדני על המשלט במודיעין. הוא השווה את הדילמה בנוגע להחלטה לצאת למתקפה לדילמה בדבר הכרזת המדינה ונימק את החשיבות ביציאה למתקפה על לטרון בשל ההחלטה הצפויה בעניין ירושלים העומדת להתקבל באו"ם. עוד הוא אמר שהאו"ם איננו עושה דבר לנוכח ההתקפות של הירדנים באזור לטרון ושהמצב שישראל נתונה בו, כלומר הפוגה צבאית שמועד סיומה איננו ידוע לצד העובדה שישנם כ-100,000 מגויסים לצבא – הוא מצב הרסני למשק הישראלי ולכל הנוער הישראלי המגויס. הוא הציע להתיר פעולה שתכליתה כיבוש לטרון ולבחור ועדה בת שלושה שרים שתבחר, בשיתוף הדרג הצבאי, את המועד הנכון למתקפה.

השר שרת עזב את הישיבה והותיר פתק שהוא מביע בו את התנגדותו להתקפה (פתק שעוד ידובר בו בהמשך הדברים). השר שפירא עזב אף הוא והותיר פתק שציין בו את התנגדותו לחידוש הקרבות והציע להצביע מחדש בעניין ירושלים. השר רמז שאל את בן-גוריון אם ההפרות שכבר התבצעו הן עילה לפתוח במתקפה ונענה בחיוב. השר ציזלינג חזר על הצעתו להסמיך את 'ועדת החמישה' להחליט על תקיפה שתביא לכיבוש לטרון. הממשלה אכן הצביעה בנושא ודחתה את ההחלטה בדבר 'מתן סמכות לפעולה על לטרון כתגובה על התגרות' ברוב של שבעה שרים שהתנגדו לפעולה מול חמישה או שישה שתמכו בה.²⁰ אי-בהירות נפלה בדבר הצבעתו של השר שיטריט: לפי הפרוטוקול הוא נמנע בהצבעה, אולם על פי זיכרונו של מזכיר הממשלה הוא תמך בהחלטה.²¹

אחר כך, בהתאם להצעתו של השר שפירא, העמיד בן-גוריון להצבעה את ההצעה לבטל את החלטת הממשלה הקודמת שחייבה את רעיון בנאום ירושלים, ולהעדיף ירושלים מחולקת הנמצאת בחלקה בריבונות ישראלית. ההחלטה התקבלה ברוב של שבעה שרים. בסיום הישיבה התקיים דיון קצר בנוגע לבחירות לאספה המכוננת.²²

20 שם, עמ' 19, ב-25.

21 בר-זהר, ביוגרפיה, עמ' 825.

22 פרוטוקול של ישיבת הממשלה, עמ' 25, ב-26.

נעבור עתה לעיון בדברים שכתב בן-גוריון ביומנו בשבועיים שקדמו לשיבה. דברים אלה מציגים תמונה אחרת מזו העולה מהפרוטוקול של ישיבת הממשלה.

2.2.2 יומנו של בן-גוריון, 12-26 בספטמבר 1948

בשבועיים שקדמו לשיבה עסק בן-גוריון במגוון רחב של נושאים ביטחוניים, בין היתר בתחזיות מודיעיניות, בפגישות העוסקות בפירוק מטה הפלמ"ח, בקנייה של אמצעי לחימה, בחידוש של תחמושת ואספקתה, בדיון בעניין כשרות בצבא, בהתנקשות בכרנדוט ובחוק למניעת טרור שנחקק בעקבותיה ובנושאים רבים אחרים. מקצת הנושאים האחרים המוזכרים הם מפגש מרתק עם הסופר ארתור קסטלר, סמכויותיו ועתידו הפוליטי של חיים ויצמן, זכויות הנכים, צורכי התעשייה ותקציב המדינה.

ב-15 בספטמבר הגיב בן-גוריון לדבריו של ממלא מקום הרמטכ"ל, האלוף יגאל ידין, וכתב את הדברים האלה:

יגאל — אין המטה והצבאות מוכנים נפשית לקרב. אם כי ברור שהשונא מתכוונן במרץ. הצבאות נדרשו ל-15 בח"ז (כלומר היום) להיות מוכנים לקריאת הכן — אינם מוכנים. המפקדים אינם מאמינים בקרבות בחדשיים הקרובים, ואין דריכות במטה. התוכניות בכל החזיתות מוכנות (משיחות קטועות שלי אין לי רושם שהתכניות מוכנות) אם כי מפקדי חזיתות אינם משוכנעים שהתכניות מספיקות. הביצוע אינו מוכן. בעיית הרכב היא קטסטרופלית. אין להפעיל המרגמות והתותחים שבידינו.

ב-17 בספטמבר התקיים בממשלה דיון בדבר מתקפה צפויה של חיילים עיראקים באזור המשולש בתוך יומיים. בעניין זה כתב בן-גוריון על המשך דרכו של צה"ל: 'השאלה היא אם מלבד הדרום מרכז ההתקפה שלנו יהיה בצפון או נגד המשולש? לאור הידיעות מהמשקיפים — גם גיימס מקדונלד קיבל ידיעות כאלו — ברור שנצטרך לעמוד בעיקר נגד המשולש, מרכז העיראקים והלגיון'. ב-24 בספטמבר כתב בן-גוריון על דיון במטכ"ל שהתקיים בעקבות ההתקפה על משלט 219 באזור מודיעין (וגם על נושאים אחרים). בן-גוריון שאל את ידין אם הצבא יכול לתקוף את לטרון ומתי. ידין ענה שהצבא יהיה ערוך לתקיפה רק ב-26 בספטמבר וגם בתאריך זה אין ודאות שהוא אכן יהיה מוכן. עוד העריך ידין שיידרשו ארבעה עד שישה גדודים לביצוע המשימה. חיים לסקוב לעומתו העריך ששני גדודים מאומנים היטב יספיקו, אבל אין גדודים כאלה בנמצא. ידין הוסיף שהצבא ערוך לתקוף במתווה שהוא תכנן — בתיכון ובג'נין, אבל לא בלטרון.

ביום של ישיבת הממשלה שדובר בה בסעיף הקודם, ב־26 בספטמבר כתב בן־גוריון על הנושאים האלה: היחס לחיילים שומרי מצוות ודרישת 'הפועל המזרחי' לפטור נשים מחובת השירות, סוגיית הפליטים בגליל, השקעה כספית בענייני התיישבות והערפת ירושלים מחולקת שחלקה בריבונות ישראלית מכנאום (בהתאם להחלטת הממשלה). לאחר מכן התייחס בקצרה להצעה שהביא לממשלה בדבר תקיפה:

אחר־כך היה דיון על דרכנו באו"ם, ועל הצעתי לתקוף ולכבוש לטרון. ברוב של רונבליט, שפירא, לוין, ברנשטיין, קפלן, רמז, משה, נגד פישמן, גרינבוים, ציזלינג, בנטוב ונגדי נדחתה ההצעה. לאושרנו לא היו הללו צריכים להצביע לעשות רוב הפעולות שנעשו במשך השנה.

בהמשך הדברים כתב על דברי ברכה שכתב לצה"ל לרגל השנה החדשה, על מסיבת חברים במפלגה ועל שינויים שחלו ושעתידים לחול בלשכת המפלגה. ביום שלמחרת לא כתב בן־גוריון על הנושא של תקיפת לטרון.

2.3 התכנית שהציג בן־גוריון בפני הממשלה

2.3.1 לאחר עיון במקורות ראשוניים

מקריאה בפרוטוקול של ישיבת הממשלה עולה תמונה שונה מזו המוצגת בסיפור המובא בראשית המאמר: הישיבה עסקה בראש ובראשונה בעתידה של ירושלים. בתחילת הישיבה הופיעה משלחת של תושבי ירושלים וביקשה לשנות החלטה של ממשלת ישראל הרואה בחיוב את כנאום העיר. המשלחת השיגה את מבוקשה, וממשלת ישראל חזרה בה מהחלטתה הקודמת. בן־גוריון, בזמן הדיון על עתיד ירושלים, הציג תכנית פעולה צבאית לחזית הירדנית. דבריו מעידים שאין אזכור של תכנית פעולה מפורטת לכיבוש הגדה, אלא מדובר בתכנית שעיקריה כיבוש לטרון, אותו יעד שצה"ל נכשל פעם אחר פעם לכבוש. בן־גוריון הציג את תכניתו (וציין את הקשיים העלולים להתעורר בביצועה) והביע תקווה שהמבצע יביא לכדי התלקחות כוללת שתאפשר לישראל לצבור הישגים טריטוריאליים ולהרחיב את הגבולות בחלקים מהגדה המערבית. הוא לא הזכיר בדבריו את חברון, את יריחו או את ים המלח.

מעיון כיומן עולה שביום הישיבה כתב בן־גוריון בקצרה על החלטת הממשלה לדחות את הצעתו להסתער על לטרון. כשבוע וחצי לפני ישיבת הממשלה כתב בן־גוריון שהצבא אינו דרוך ואינו מוכן למלחמה. הוא מפרט בקצרה את תכניות הצבא – התקפה באזור המשולש, ולא באזור לטרון כמו שהוא תכנן. הוא אינו מציין את קיומן של שיחות מקדימות כלשהן עם שרי

מפלגתו או עם כלל השרים בנוגע למתקפה ואינו פורס תכנית כלשהי למתקפה נרחבת בגדה המערבית (להבדיל מהמכתבים ששלח מאוחר יותר ומהדברים הכתובים בספרו).

2.3.2 עיון במקורות משניים

ההיסטוריון יואב גבלר מציין בפשטות שבן-גוריון

ביקש לנצל את האירוע (ההתקפה על המשלט) לפעולה מקיפה נגד הלגיון בלטרון, ואף היה מוכן להסתכן לשם כך בחידוש הלחימה במלוא היקפה, וכל זה להכריע את גורל ירושלים.²³

אין כל אזכור לתכנית כזו או אחרת לכיבוש הגדה המערבית. גם דוד טל כותב: 'למעשה, בן-גוריון לא הציע כלל פעולה בהיקף ובנפח שבר-זהר ייחס לו'.²⁴ טל מציג את הדברים שאמר בן-גוריון בישיבת הממשלה והובאו לעיל וכותב: 'לטענת הבכיה לדורות [...] לא נמצא ביסוס לא ביומני בן-גוריון ולא בפרוטוקול ישיבות הממשלה, שם הציג את רעיונותיו. הממשלה, מכל מקום, דחתה את הרעיון לתקוף בלטרון'.²⁵ בני מוריס כותב שלא ברור אם רצה בן-גוריון בכיבוש הגדה המערבית כולה. כוונותיו היו ככל הנראה שצה"ל יכבוש את השוליים המערביים של הגדה כדי להרחיב את מישור החוף, ירחיב את שטח ישראל מדרום לעמק יזרעאל ויותר בידי הערבים את גב ההר משכם ועד מזרח ירושלים, מאחר שהעדיף את ירושלים כעיר מחולקת ולא כעיר בין-לאומית.²⁶ גם אורי מילשטיין מפקפק בגרסתו של בן-גוריון.²⁷

2.4 האם היה אפשר לכבוש את הגדה המערבית בתש"ח?

ראינו אפוא שעיון במקורות הראשוניים העוסקים בסוגיה מעלה תמונה שונה מהסיפור המקובל. בן-גוריון לא הביא תכנית מפורטת לכיבוש הגדה המערבית

23 גלבר, קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948, דביר, אור יהודה 2004, עמ' 313-314.

24 דוד טל, 'הקרב על ירושלים', בתוך: אלון קדיש (עורך), מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט: דיון מחודש, משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 331; ראו גם: טל, 'מלחמת תש"ח - מלחמתו של דוד בן-גוריון', עמ' 133.

25 שם.

26 מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, עם עובד, תל אביב 2010, עמ' 346.

27 אורי מילשטיין, 'דיוקן - לא מדויק', הארץ, 3.1.1975.

או חלקים ממנה. האם היתה אפשרות לכך בתקופה הנידונה? ביום שקדם להצבעה בממשלה היתה ישיבה של המטכ"ל, ובה נאמר לבן-גוריון שהצבא יכול לכבוש את הגדה על ידי התקדמות מכיוון צפון לאורך נהר הירדן. לבן-גוריון נמנע מלהזכיר זאת בישיבה.²⁸ זאב שרף העיד מאוחר יותר שבן-גוריון אמר לו לפני ישיבת הממשלה כי יש בדעתו לכבוש את דרום הגדה המערבית ולהשאיר את אזור שכם כמובלעת. גם הצעה מוחשית שכזו לא הניח לבן-גוריון על שולחן הממשלה.²⁹ יצחק רבין אמר שיחסי הכוחות הצבאיים השתנו בזמן המלחמה וההצבעה בממשלה התקיימה בשלב שכבר היתה עליונות צבאית ישראלית ברורה. לכן הוא אינו יודע מדוע לא בוצע הכיבוש.³⁰

לבן-גוריון בעצמו, בהופעה לפני מועצת המדינה הזמנית, אמר ביום שלאחר ישיבת הממשלה: 'אילו ניתן ליחסי הכוחות הצבאיים במעגל הקטן להכריע – היינו מצביעים לא רק את החלטת האו"ם מ-29 לנובמבר אלא לדעתי, היינו מסוגלים לבצע גם את תכנית בילטמור'.³¹ אחר כך הוסיף:

אין זה מן הנמנע, שבמקרה של הכרעה צבאית, יעלה בידינו לכבוש את הדרך לנגב ולאילת ולים המלח ולהבטיח את הנגב בידינו, וכן להרחיב את הפרוזודור לירושלים גם מצפון וגם מדרום, לשחרר את שאריתה של ירושלים החדשה (שיך ג'ראח ואיזור האוניברסיטה ו'הדסה') וגם לכבוש את העיר העתיקה, לתפוס את כל הגליל המרכזי והמערבי ולהרחיב את גבולות המדינה בכמה כיוונים אחרים.³²

בנאום בכנסת ב-1949 אמר לבן-גוריון שייתכן כי ישראל היתה יכולה לכבוש שטחים נוספים.³³

יגאל אלון, בריאיון עיתונאי ב-1977, טען שלצה"ל היתה יכולת להשתלט במלחמת על שטחים נוספים מארץ ישראל, אלא ששיקולים פוליטיים הנחו את לבן-גוריון להימנע מכך.³⁴ כשר ביטחון ודאי הכיר לבן-גוריון בעליונותו של צה"ל בתקופה הנתונה; כפוליטיקאי משופשף הוא בוודאי הכיר את סגולותיו

28 שליים, 'ריאיון עם יצחק רבין', עמ' 668.

29 בר-זהר, ביוגרפיה, עמ' 823.

30 שליים, 'ריאיון עם יצחק רבין', עמ' 668.

31 לבן-גוריון, בהילחם ישראל, עמ' 264.

32 שם, עמ' 267.

33 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות

שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 114.

34 שם, עמ' 119.

שלו וידע שאם יתעקש, תתקבל החלטה בממשלה; יש להניח שבחזונו הוא ראה בכמה מן השטחים הללו שטחים חיוניים לעתידה של מדינת ישראל, בייחוד בירושלים ובים המלח. למרות כל אלו, לא הביא בן-גוריון לממשלה תכנית פעולה מפורטת והוא לא עשה פעולות הכנה כלשהן במישור הפוליטי. המשמעות לכך היא שבן-גוריון נמנע למעשה מלקבל החלטה על כיבוש הגדה המערבית או חלקים ממנה; הדבר נכון גם להמשך המלחמה, אף על פי שחורשים אחדים לאחר מכן, בחורף 1949, נתפס הדבר כאפשרי.³⁵

2.5 מדוע נמנע בן-גוריון מלקבל החלטה על כיבוש הגדה? – פרשנויות שונות

במישור הצבאי

בן-גוריון, בהתאם לדברים שכתב ביומנו ב-15 בספטמבר העריך שהצבא אינו מוכן לחידוש הלחימה. ידין אף הודיע שיזדקק לימים אחדים כדי להיערך להתקפה על לטרון. גם אחרי ישיבת הממשלה ב-26 בספטמבר הוא הוסיף להתלבט בנוגע למועד המתקפה הצפויה ולגזרה שהיא תיערך בה. הוא סייר בשטח, פגש מפקדים בגזרות השונות, ורק בתחילת אוקטובר הגיע לכלל מסקנה שעיקר המאמץ במלחמה צריך להיות מופנה לגזרה הדרומית.³⁶

במישור הפוליטי

דוד טל גורס שבן-גוריון היה נתון ללחץ מצדם של דב יוסף ודניאל אוסטר. השניים (שכאמור נמנו עם חברי המשלחת של תושבי ירושלים שבאה לישיבת הממשלה) דחקו בו להילחם ברעיונות שנבחנו באו"ם בדבר כנאום ירושלים. אמנם בן-גוריון האמין שאזור לטרון חיוני לקשר בין מדינת ישראל לירושלים, אולם הוא לא רצה לקבל החלטה שתגרום לחידוש הקרבות בגזרה המזרחית, ולכן העדיף שהממשלה תכריע בנושא.³⁷ חיזוק לכך אפשר לקבל מימנו של יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות והייעור של הקרן הקיימת לישראל. ויץ נפגש עם בן-גוריון בבוקר ישיבת הממשלה. לשאלתו בדבר כיבוש הנגב השיב בן-גוריון כי הוא מטיל ספק ברצינותם של השרים לפתוח במתקפה,³⁸ כלומר

35 בראון, 'סטטוס קוו לפני – או אחרי? הערות פרשנות למדיניות הביטחון', בתוך: עיונים בתקומת ישראל, 5 (1995), עמ' 79.

36 גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 313-315.

37 טל, 'מלחמת תש"ח – מלחמתו של דוד בן-גוריון', עמ' 133.

38 יוסף ויץ, יומני ואגרותי לבנים, ג, מסדה, רמת גן תשכ"ה-תשל"ג, עמ' 344-345.

עוד לפני הישיבה ידע בן-גוריון ששרי הממשלה ישללו פעולה צבאית כלשהי, והדובר היה יכול להקל עליו את דחיית הרעיון לתקוף בלטרון.

במישור המדיני

במישור המדיני אפשר למצוא כמה הסברים המשלימים זה את זה: ראשית, בגלל הסמיכות לרצח ברנרוט התנגדו השרים לפעולה בלטרון (כמו שמוצג לעיל); בן-גוריון אף מציין זאת ביומנו ובספרו מדינת ישראל המחודשת.³⁹ שנית, זכי שלום מציין שבן-גוריון רצה להימנע מעימות עם העולם בכלל ועם הבריטים בפרט, ערב כינוס עצרת האו"ם בפריז, בגלל פעילות צבאית שתתפרש בעולם כמרחיקת לכת יתר על המידה.⁴⁰ בישיבה שהתקיימה במועצת המדינה הזמנית ב-27 בספטמבר 1948 (יום לאחר ישיבת הממשלה) הגדיר בן-גוריון בעצמו את המערכה ש'ישראל עומדת לפניה' מערכה משולבת, גם צבאית וגם מדינית, 'שלישראל יש בה עדיפות במישור הצבאי'.⁴¹ הדבר רלוונטי במיוחד בנוגע לפעולה מלחמתית נגד ממלכת עבר הירדן שהיתה בחסות בריטית, והדובר היה עלול להביא לתגובה בין-לאומית.⁴² חודשיים מאוחר יותר, בישיבת ממשלה ערב מבצע 'חורב', רמז בן-גוריון על הימנעות מפעולה צבאית בגדה בשל החשש מעימות צבאי עם בריטניה.⁴³

שלישית, יש הטוענים (בקשר למלחמה) כי לבן-גוריון היתה 'אוריינטציה האשמית' שקבעה את מהלך המלחמה; הביטוי לכך הוא שאיפתו להגיע להסכם עם המלך עבדאללה כדי לתקוע טריז בינו ובין המדינות הערביות הלוחמות בישראל. דבר זה לא קרה מסיבות שונות.⁴⁴ זכי שלום גורס כי ייתכן שהיתה הבנה כזו שגרמה לכך שירושלים המזרחית לא נכבשה. דוד טל מציין שבאותה העת הלכה ונוצרה מערכת יחסים של הידברות בין המושל הירדני ובין המושל הישראלי של ירושלים.⁴⁵ בישיבה שהתקיימה במועצת המדינה הזמנית (שצוינה לעיל) סקר כאמור בן-גוריון את המצב הצבאי והמדיני שישראל מצויה בו. בן-גוריון הציג תסריטים אפשריים לסיום המלחמה. אחד הפתרונות שהציג

39 בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 288.

40 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות' – בחינה מחודשת, עמ' 123.

41 בן-גוריון, בהילחם ישראל, עמ' 264.

42 בר-זהר, ביוגרפיה, עמ' 828.

43 טל, 'מלחמת תש"ח' – מלחמתו של דוד בן-גוריון, עמ' 135.

44 שליים, 'ריאיון עם יצחק רבין', עמ' 666, 670.

45 טל, 'מלחמת תש"ח' – מלחמתו של דוד בן-גוריון, עמ' 133.

הוא מצב שיייתכן בו כי 'שלא כל הערבים, אלא אחד הכוחות הערביים יקבל את הכרעת או"ם וגם ירצה להגיע להסכם ישיר עם היהודים'.⁴⁶ האם רמז בדבריים אלו לברית עם עבדאללה? כמה שנים לאחר המלחמה אמר בן-גוריון בשיחה עם משה דיין שלא היעדר יכולת צבאית הוא שהוביל לאי-כיבושה של ירושלים.⁴⁷ אמירתו של בן-גוריון היא רק אחת מיני רבות שעליה ביסס דן שיפטן את ספרו אופציה ירדנית: הישוב היהודי ומדינת ישראל אל מול המשטר ההאשמי והתנועה הלאומית הפלסטינית. שיפטן פורס את טיעונו בדבר 'שותפות דה פקטו' בין ישראל לירדן מהכניסה של ההפוגה השנייה לתוקף, שותפות שנבעה מטעמים מדיניים ושמנעה את בן-גוריון מלהחליט על כיבוש הגדה.⁴⁸ במאמר 'עסקה דה פקטו? מדיניות ומבצעים במרכז הארץ, סתיו 1948' מגיב אלחנן אורן לנאמר בספר, פוסל את קיומה של עסקה שכזו וגורס שטיעונו של שיפטן לוקים באנכרוניזם היסטורי.⁴⁹ מאמרו הביא לסדרת מאמרי שרשרת שעסקו בסוגיה.⁵⁰ במאמר מוקדם יותר משה ז"ק מצביע על מערכת יחסים מורכבת בין בן-גוריון לעבדאללה: בשלבים מסוימים של המלחמה קיימו השניים מגעים דיפלומטיים, וכשנכנסה ההפוגה השנייה לתוקף בחן בן-גוריון מחדש את היחסים מכיוון שחשד כי עבדאללה מבקש להרחיב את ממלכתו. ז"ק מציין סיבה נוספת להצעת התקיפה שהציג בן-גוריון בישיבת הממשלה, והיא רצונו לנקוט פעולה צבאית שתנתק את עבדאללה מירושלים (ברנדוט הבטיח את ירושלים בשלמותה לירדנים).⁵¹ גם יואב גלבר קושר את סיפור הקנוניה לפרשת ה'בכיה לזרות', אולם הוא שולל את הסיפור לחלוטין.⁵²

- 46 בן-גוריון, בהילחם ישראל, עמ' 267.
- 47 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 117.
- 48 שיפטן, אופציה ירדנית: הישוב היהודי ומדינת ישראל אל מול המשטר ההאשמי והתנועה הלאומית הפלסטינית, יד טבנקין, אפעל 1986. עיקרי הספר מובאים במאמרו של שיפטן 'אכן עיסקה, הבנה והסכם – אופציה ירדנית, בעקבות מאמרו של ד"ר אלחנן אורן (מערכות, 311, מרץ 1988)', מערכות 312-313 (1988), עמ' 39-44.
- 49 אורן, "'עסקה דה-פקטו?' מדיניות ומבצעים במרכז הארץ, סתיו 1948, מערכות, 311 (1988), עמ' 39-44, 53.
- 50 שיפטן, 'אכן עיסקה, הבנה והסכם', עמ' 39-44; אלחנן אורן, 'אופציה ירדנית – הערות בשולי הוויכוח', שם, עמ' 44-45; מרדכי גזית, 'על מיתוס העיסקה, ההבנה וההסכם בין דוד בן-גוריון לעבדאללה', מערכות, 314 (1989), עמ' 43-44.
- 51 ז"ק, 'המסדרון לעזה'.
- 52 גלבר, 'קוממיות ונכבה', עמ' 476.

3. חלק שני: היבטייה לדורות' – בין היווצרות הסיפור המקובל לערעור עליו בזירה הציבורית והאקדמית

3.1 עמדתו של בן-גוריון בנוגע להחלטה שקיבל, בשנים לאחר מלחמת תש"ח – פרשנויות שונות

האם היה בן-גוריון שלם עם החלטתו? דומה שעמדתו בעניין היתה מורכבת ולא חד-משמעית.

מצד אחד מרגע שהסתיימו הקרבות עמד בן-גוריון בתוקף על עקרונות חלוקת הארץ ועל קבלת הגבולות שנוצרו במלחמה כ'גבולות למעשה'. מכאן גם נבע הביטוי 'בכיייה לדורות', שמשמעותו היא השלמה עם הקיים, ה'בכיייה' על ההכרעה שנפלה היא ל'דורות' ולא לזמן קצוב. נמתחה עליו בשל כך ביקורת הן משמאל והן מימין: החוגים האקטיביסטיים במפ"ם וחלק ניכר ממפקדי הפלמ"ח מתחו עליו ביקורת כבר ב-1949 על שהחמיץ את ההזדמנות להשתלט על ארץ ישראל בשלמותה. יגאל אלון אף שלח לו מכתב שהוא הפציר בו לכבוש את חברון וה'משולש'; מצד אחר באותה שנה הוא זכה לביקורת פומבית ממנהיגי חרות מנחם בגין ביקורת שנבעה בין השאר מהעובדה שבחורף 1949 היתה לצה"ל אפשרות מעשית להשתלט על ארץ ישראל כולה.⁵³

בן-גוריון דחה את הביקורת. הוא הדגיש את הצורך להתרכז בענייני הפנימיים של המדינה שעתה זה נולדה, בייחוד בקליטת המוני העולים שזרמו למדינה וחייבו הקצאת משאבים בכוח אדם ובמזון. וכך אמר בהתייעצות מדינית בדיונים על הסכמי שביתת הנשק:

השאלה היא מהו האינטרס של מדינת ישראל בשעה זו. ובכן, האינטרס הוא קליטת עלייה (ההדגשה במקור). זהו אינטרס לאורך ימים... היינו יכולים אולי לכבוש את המשולש, את הגולן, את הגליל כולו. אולם, כיבושים אלה לא היו מחזקים את בטחוננו במידה שעשויה לחזק קליטת עולים. בעלייה תלוי גורל המדינה.⁵⁴

מרדכי בר-און גורס שהמשימה של קליטת המוני העולים הביאה אותו לידו הבנה כי תפיסה והחזקה של שטחים גרדא אינה ערובה הכרחית לביטחון. מכאן

53 בר-און, 'סטטוס קוו לפני – או אחרי?', עמ' 79.

54 תיק פרוטוקולים של פגישות מיום 12.4.1949, מצוטט בתוך: שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 122.

גם נבעה תפיסת הביטחון הרחבה של בן-גוריון, שכללה עלייה וכינון חברה, התיישבות ומדיניות חוץ פייסנית – ניסיון לחתור להסדר עם הערבים.⁵⁵ גם בני מוריס טוען שהצרכים הרחופים אליבא דבן-גוריון היו קליטת עלייה ויישוב השטחים החדשים שנוספו למדינת ישראל, ברם בניגוד לבר-און טוען מוריס כי בשל הצרכים האלה לא מיהרה ישראל לחתום על הסדר שלום עם שכנותיה.⁵⁶ לנושא הדמוגרפי אפשר להוסיף את החשש של בן-גוריון מהיווצרות רוב ערבי במדינה היהודית שזה עתה קמה: בריאיון עם חיים גורי ב-1968 חזר בן-גוריון על דברים שאמר במושב הראשון של הכנסת הראשונה, באפריל 1949,⁵⁷ וטען שהעדיף להימנע מכיבוש הגדה בגלל החשש מיצירת רוב דמוגרפי ערבי וההבנה כי הדרך היחידה להביא לעזיבתם היא ב'שיטות דיר יאסין'.⁵⁸ דברים דומים כתב בן-גוריון במכתב 'פרטי-סודי' ששלח לעיתונאי שלמה גרוס ('פולס') ב-1962, מכתב שהתייחס בו לסוגיית ה'בכיה לזרות'. במכתב הוא טען שמלכתחילה לא התכוון להורות על כיבוש ארץ ישראל כולה, בגלל הרצון לשמור על רוב יהודי.⁵⁹

בן-גוריון, כמנהיג בעל ראיית עולם פרגמטית,⁶⁰ אימץ גישה פרגמטית גם בסוגיית הגבולות, והדבר יכול להסביר גם את יחסו לסוגיה הנידונה במאמר זה. בן-גוריון התנגד למונחים דוגמת 'גבולות היסטוריים' ו'גבולות טבעיים', אף על פי שהכיר בהם ואף השתמש בהם שימוש פוליטי בהזדמנויות שונות ורגל בגישה הרואה בגבולות המדינה גבולות גמישים ומשתנים בהתאם לזמן ולנסיבות. מכאן גם שלל בן-גוריון את המונח 'שלמות הארץ' בטענו כי הארץ היתה 'שלמה' רק כשנשאה בעול של שלטון זר. גם המונח 'גבול טבעי' נתפס בעיניו כמטעה; במשך הזמן נוצרת לאורך 'הגבול הטבעי' התיישבות קבע המחייבת הגנה, ואז נדרש 'גבול טבעי' חדש הרחוק מהתיישבות זו. בטיעונים

55 שם, עמ' 122. וגם: בר-און, 'סטטוס קוו לפני – או אחרי?', עמ' 73, 79-80; זכי שלום, דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי: 1949-1956, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה-בוקר 1995, עמ' 217-218.

56 בני מוריס, קורבנות, עם עובד, תל אביב 2004, עמ' 249-250.

57 שלום, דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי: 1949-1956, עמ' 204.

58 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 114.

59 שם, עמ' 120-122.

60 דוגמה לפרגמטיות הבן-גוריונית אפשר למצוא במאמרו של זאב צחור בן-גוריון ובנגוריוניזם', בתוך: עירד מלכין, זאב צחור (עורכים), מנהיג והנהגה: קובץ מאמרים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 1992, עמ' 315-326.

אלו השתמש בן-גוריון בוויכוח מול הימין, שחייב את כיבוש הארץ כולה. לדידו, קביעת גבולותיה של מדינה היא בעיקרו של דבר פונקציה ישירה של מידת העצמה היחסית העומדת לרשותה. הביטוי המעשי להשקפתו היה הימנעותו מעיסוק פומבי בשאלת הגבולות בתקופה שקדמה לחתימת הסכמי שביתת הנשק. מהטעם הזה גם אזכור של מפת הגבולות נעדר מהכרזת העצמאות.⁶¹ כך גם הסכים בן-גוריון לתכנית החלוקה: הוא העריך כי שאלת גבולותיה של המדינה היהודית כלל איננה חשובה בעיני העולם הערבי וכי לאחר שתתקבל התכנית ינסה העולם הערבי להשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותו כדי לסכלה. מאכן גבולות המדינה היהודית ייקבעו בעימות צבאי. עוד לפני שהתקבלה התכנית התייחס בן-גוריון אל הגבולות המוצעים בה בספקנות ואמר שאם לא תעמוד ההצעה בציפיות ובצרכים של המדינה היהודית האמורה לקום, לא תראה את עצמה המדינה העתידה מחויבת להפעיל את כוחה הצבאי רק בשטחים המיועדים לה על פי התכנית. לאחר שהתקבלה התכנית, וככל שהעמיקה המלחמה, הבחיר בן-גוריון ליישוב כי אין מחויבות כלשהי להיצמד לגבולות של תכנית החלוקה. לאחר שקמה המדינה והניצחון של ישראל במלחמה הלך והתבסס, נשחקה עוד יותר מחויבותה של המדינה לגבולות החלוקה, ובן-גוריון ביקש מחבריו להנהגה שלא יתבטאו פומבית בנושא למען ייווצר רושם כאילו ישראל מחויבת לגבולות אלה. תוצאות המלחמה הובילו לכך שתכנית החלוקה על גבולותיה המוצעים חדלה מלשמש אפשרות ראלית לפתרון הסכסוך. בן-גוריון ראה בגבולות שנוצרו בעקבות המלחמה הישג גדול שיש לשמרו.⁶² ייתכן שלמרות אמירתו המפורסמת (והמאוחרת) של בן-גוריון בדבר ה'בכיה לדורות', הפרגמטיות בנושא הגבולות מנעה אותו מלהחליט על כיבוש הגדה. תפיסת הגבולות הגמישה שלו בוודאי מילאה כאן תפקיד בהחלטתו: לנגד עיניו הוא ראה את גבולות המדינה הצעירה משתנים ומתגבשים, מתכנית החלוקה המוצעת עד ההישגים הטריטוריאליים הגדולים שהיו מנת חלקו של היישוב ואחר כך של המדינה החל מ'תכנית ד' באפריל 1948 ואילך. ההישגים הללו בוודאי גרמו לו להאמין שהזדמנות לשינויים בגבולות תגיע בשלב מאוחר יותר. למרות כל המוזכר לעיל, לא היה בן-גוריון שלם עם אי-כיבוש הגדה המערבית בזמן המלחמה.⁶³ הוא הוסיף להרהר בכך במשך השנים ועודר,

61 שלום, דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי: 1949-1956, עמ' 187-191.

62 שם, עמ' 192-197.

63 בכך חולק זכי שלום על מרדכי בר-און בטענה שבר-און מתייחס בעיקר למדיניות הרשמית שאימצה ממשלת ישראל ולא נתן את דעתו לתכיפות שהביעו בה בכירי

במפורש או במרומז, שיח שיצר סדקים ועורר שינוי בסטטוס קוו הטריטוריאלי שהתגבש בין ישראל לממלכת ירדן בעקבות הסכם שביתת הנשק.⁶⁴ על אף תפיסת הגבולות המורכבת של בן-גוריון, הוא ראה בגבולות שנוצרו בעקבות הסכמי שביתת הנשק 'גבולות לא טבעיים'.⁶⁵ עוד ב-1949 כתב ביומנו שהוא מצר על שירושלים לא נכבשה.⁶⁶ לאחר רצח עבדאללה ב-1951 הוא כתב ביומנו על האפשרות של כיבוש הגדה המערבית כולה.⁶⁷ במכתב בן-גוריון ב-1962 לגרוס הוא אמר שבעת המלחמה צידד בהתקפה בגלל החשיבות של ים המלח וירושלים. את ההצעה למתקפה הביא לממשלה לאחר הפרה חמורה של הפסקת האש מצד הלגיון הירדני. הוא טען שההתנגדות למבצע בממשלה נבעה לא מטעמים צבאיים אלא מטעמים מדיניים, שכן היה ברור כי זה"ל מסוגל לבצע את המשימה. את ההאשמה בדבר החמצת ההזדמנות הוא כאמור הטיל על אחדים משרי הממשלה, ובראשם משה שרת.⁶⁸ על רצונו בכיבוש חלקים מהגדה כתב גם בספרו מדינת ישראל המחודשת, שיצא לאור ב-1969.⁶⁹

אפשר להציע הסבר נוסף, מתחום הפסיכולוגיה, לעמדתו הלא אחידה של בן-גוריון בנושא המתקפה ולהחלטות שקיבל. תאוריות ה'דיסוננס הקוגניטיבי' עוסקות בחוסר הנוחות הנובע מ'אי-עקביות קוגניטיבית': כאשר במוחו של פרט יש אי-הלימה בין שתי קוגניציות (קוגניציה היא עמדה המסייעת לאדם לארגן את עולמו), הפרט שואף להפחית את המתח. אחת השיטות לכך היא שינוי

ההנהגה הישראלית חוסר שביעות רצון מהגבולות שנוצרו בעקבות מלחמת תש"ח, ראו: שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 112; בר-און מציין שעמדתו בדבר אימוץ הסטטוס-קוו הטריטוריאלי (אשר חייב את הגבולות שנוצרו בעקבות המלחמה) נוגדת את התזה הבסיסית של בני מוריס בספרו על מלחמות הגבול, ראו: בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש, עם עובד בשיתוף המכון למחקר על שם הריס' טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1996.

- 64 שלום, דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי: 1949-1956, עמ' 218-219.
- 65 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 124-126.
- 66 שם, עמ' 121.
- 67 בר-און, 'סטטוס קוו לפני – או אחרי?', עמ' 72-73.
- 68 שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 122-124.
- 69 בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 288, 294.

אחת הקוגניציות התורמות לדיסוננס. על פי התאוריה, כאשר אדם מתנהג בדרך הסותרת את עמדתו, הוא משנה אותה לעתים קרובות אפילו בלי להיות חשוף למסר כזה או אחר שיכול להשפיע עליו. ממד אחד של התאוריה עוסק בקבלת החלטות: כאשר אדם נדרש לקבל החלטות קשות ומתקשה להחליט, הוא מצדיק בדיעבד את ההחלטה שקיבל ומקטין בערכו של החלופות האחרות. ממד אחר עוסק בעמדה של הפרט בנוגע להתנהגותו: ככל שיש לפרט פחות סיבות להתנהג באופן הסותר את עמדתו, כן יפעל עליו לחץ פנימי לשנות את עמדתו, כלומר כאשר מתנהג אדם בדרך הסותרת את עמדתו, לעתים קרובות הוא ישנה את עמדתו אפילו בלי שהוא חשוף כלל למסר משכנע כזה או אחר.⁷⁰ ייתכן שתאוריית הדיסוננס הקוגניטיבי, יש בה כדי להסביר את התנהגותו של בן-גוריון במשך השנים: מתח עקב חוסר עקיבות קוגניטיבית הנובעת מהפער בין היכולת הצבאית להחלטה שקיבל, הגנה על עמדתו לאחר שקיבל את ההחלטה ונמתחה עליו ביקורת מימין ומשמאל, שינוי העמדה, ככל ששכחה הביקורת, והאשמת שרת ושאר השרים בהכשלת הצעתו כביכול בממשלה.

3.2 כיצד אפשר להסביר את היווצרות הסיפור המקובל?

הפער בין הסיפור המוכר ובין מהלך הדברים בפועל מעלה את השאלה בדבר היווצרותו של סיפור ה'בכייה לדורות'. אפשר לציין כמה סיבות לכך: בן-גוריון ראה בכתבת ההיסטוריה של מדינת ישראל משימה ראשונה במעלה מפני שהאמין כי בכוחה של היסטוריוגרפיה לשמש כלי בעיצוב החברה החדשה שנוצרה לאחר הקמת המדינה, עם בואם של מאות אלפי העולים החדשים. בעשור האחרון לחייו כתב כעשרה כרכים העוסקים בקורות היהודים מימי קדם (עיונים בתנ"ך) עד הקמת המדינה (שני הכרכים של מדינת ישראל המחודשת); כמה כרכים נוספים ראו אור לאחר מותו (בסך הכול כתב בן-גוריון יותר משלושים ספרים ומאות מאמרים). הוא כתב מנקודת מבט של משתתף-מתבונן שנכח בצומת ההתרחשויות ותיעד אותן בזמן אמת.⁷¹ כך יומניו הם מקור היסטורי שעליו נשענת ההיסטוריוגרפיה הבן-גוריונית, היסטוריוגרפיה שקשה לערער עליה.⁷² בן-גוריון, שכאמור לא היה שלם עם החלטתו ונוסף על

70 האוניברסיטה הפתוחה, פסיכולוגיה חברתית, ד, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2000, עמ' 251-266.

71 זאב צהור, 'תולדות מדינת ישראל: אקדמיה ופוליטיקה', קתדרה, 100 (מנחם-אב תשס"א), עמ' 378-379.

72 שלום, 'יומן בן-גוריון כמקור היסטורי', קתדרה, 56 (1990), עמ' 136-149.

כך ביקש להשיב לביקורת ולבאר את סיבת אי־כיבוש הגדה המערבית בזמן המלחמה, יצר גרסה משלו לסיפור, ובה הוא מוצג כמי שתמך ביציאה למבצע. הוא הנחיל אותה באמצעות המכתבים ששלח, הראיונות שקיים וגם הספרים שכתב.

כך גם אפשר להסביר את העובדה שהאשים את שרת כאחראי לכך שההצעה לא התקבלה בממשלה. לכך גם סייעה עמדתו הלא ברורה של שרת עצמו בנושא המתקפה: שרת התנגד להצעה של בן־גוריון לתכנית מתקפה כוללת, אולם הוא עצמו לא השתתף בהצבעה; לפני צאתו מהישיבה השאיר פתק למזכיר הממשלה, ובו כתב שהוא 'נגד כל פעולה אשר מוכרחה להיראות כהתגרות מצידנו'; לאחר ששמע את תוצאות ההצבעה אמר למזכיר הממשלה כי לו ידע שהקול שלו הוא המכריע ייתכן כי היה מצביע אחרת; לבן־גוריון הוא אמר שהתנגד למתקפה כוללת, אך לא שלל מתקפה מקומית על לטרון; ביומנו הוא כתב שהצליח לגייס רוב בממשלה נגד בן־גוריון.⁷³ למרות חוסר הבהירות, ואולי בגללה, הפך בן־גוריון את הפרשה לכלי ניגוח אל מול יריבו הפוליטי. במכתב ששלח בן־גוריון אל חברי מפא"י ב־1956 הוא האשים את שרת שבהצבעתו בממשלה גרם 'כישלון לאומי עצום, שאין לו ערוך – לאובדן ירושלים העתיקה, גוש חברון וצפון ים המלח'.⁷⁴ שרת עצמו נדרש לסוגיה והגיב להאשמותיו של בן־גוריון.⁷⁵

מלבד האשמת שרת הצליח בן־גוריון לתת לגורמים שונים מכלול של הסברים שונים, יצר עמימות סביב ההחלטה והסיר, כלפי חוץ לפחות, את אחריותו האישית ממנה.⁷⁶ אמנם בן־גוריון עסק בסוגיית ה'בכיה לזרות' במשך השנים (ביטויים לכך הובאו לעיל), אולם ספרו מדינת ישראל המחודשת ראה אור רק ב־1969, רק לאחר מלחמת ששת הימים (שנכבשה בה הגדה המערבית

73 בר־זוהר, ביוגרפיה, עמ' 824–825.

74 מכתב של בן־גוריון אל חברי מפא"י מיום 28.6.1948, בתוך: שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס־קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 120.

75 שרת עצמו לא התנער מאחריותו להחמצת ההזדמנות והציע לראות באור חיובי את ההישגים הצבאיים במלחמה, הישגים שוודאי עלו לאין ערוך על הציפיות לפניה. ראו: שלום, דוד בן־גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי: 1949–1956, עמ' 205.

76 צבי שילוח, חבר מפא"י בצעירותו וחבר כנסת מטעם תנועת התחייה באחריתו, כתב ב־1987 למרות תמיכתו של בן־גוריון בתכנית החלוקה, השתמשו (עד כתיבת המאמר) אנשי תנועת ארץ ישראל בנאומיו. ראו: צבי שילוח, 'דוד בן־גוריון ושלמות הארץ', האומה, כד (87) (1987), עמ' 558.

כולה). ספרו הביוגרפי של בר־זהר ראה אור ב־1977, שמונה שנים אחר כך. הוא נכתב בתקופה שמסמכים מ־1948 היו קרוב לוודאי עדיין חסויים. פרק ה'בכייח לדורות' מסתמך בראש ובראשונה על כתביו של בן־גוריון וגם על מאמר עיתונאי מ־1970, מאמר שבוודאי ראו בו אור רק כמה מהפרוטוקולים.⁷⁷ כך הפכה גרסתו של בן־גוריון לגרסה המקובלת; גם כותבים מאוחרים יותר (כמו גרשון ריבלין ואלחנן אורן, העורכים של יומן המלחמה) הסתמכו על גרסה זו.

על התקבלות גרסתו של בן־גוריון בזירה הציבורית ובכתבת ההיסטוריוגרפיה אפשר ללמוד מפולמוס מפורסם אחר ממלחמת תש"ח, 'קרב לטרון', למעשה מבצע 'בן נון א', שהיה הניסיון המפורסם ביותר (אחד משישה) לכבוש את לטרון בזמן המלחמה. הקרב הסתיים בכישלון מהדהד, גבה את חייהם של כ־74 הרוגים והיה למיתוס 'מתגלגל'; הכישלון יצר גרסאות שונות בנוגע לסיבותיו. אניטה שפירא מסבירה את היווצרות ה'מיתוס' וגלגוליו ועומדת על הפער בינו ובין האמת ההיסטורית. לדעתה, אף על פי שבזמן המלחמה היו כישלונות נוספים, מהם גם עם כמות חללים גדולה יותר מחללי מבצע 'בן נון א', היה הקרב לסמל מכיוון ששימש מוקד של מחלוקת ומאבק בין שתי קבוצות עילית מנהיגות – דוד בן־גוריון ומקורביו יוצאי הצבא הבריטי אל מול ראשי הפלמ"ח וארגון ההגנה. גלגולו הראשון של המיתוס, כלומר 'הגרסה הרשמית', נוצר אחרי הקרב על ידי בן־גוריון ומקורביו ונותר עד אמצע שנות השישים ההסבר הרווח לתוצאת הקרב (בלי להיכנס לסיפור עצמו, שאינו מענייננו).⁷⁸ בהמשך לכך, גם בנוגע לאי־כיבוש הגדה יצר בן־גוריון 'גרסה רשמית' שנותרה שנים רבות ההסבר הרווח לסוגיה.

התקבלות גרסתו של בן־גוריון גם עולה בקנה אחד עם טענתו של זאב צחור, שלפיה לבשה ההיסטוריוגרפיה הישראלית בשנות החמישים והשישים אופי פוליטי הנובע ממחויבות אידאולוגית לאידאולוגיה הציונית ולמדינת ישראל; לכן גם התרחקה ההיסטוריוגרפיה מחקר תולדות מדינת ישראל.⁷⁹ בני מוריס מדגים טענה זאת על ידי עיסוק בפרשייה מפורסמת אחרת ממלחמת תש"ח – כיבוש הערים רמלה ולוד וגירוש תושביהן. לדבריו, היסטוריונים הנמנים עם מה שהוא מכנה 'היסטוריוגרפיה הרשמית' (אחד מהם לדעתו של

77 המאמר שעליו הסתמך בר־זהר הוא מאמרו של שלמה נקדימון. ראו: ידיעות אחרונות 30.9.1970.

78 שפירא, 'היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח', אלפיים, 10 (1994), עמ' 7-41.

79 זאב צחור, 'תולדות מדינת ישראל: אקדמיה ופוליטיקה', עמ' 383-384, 391-392.

מוריס הוא אלחנן אורן) בחרו להציג במחקריהם את הסוגיה בצורה מסולפת על ידי הישענות על הנחות יסוד מקדימות הנובעות מטעמים אידאולוגיים.⁸⁰ גם בנוגע לגרסתו של בן-גוריון בפרשת ה'בכיה לדורות' התעוררו ספקות עוד בשנות השישים, ולמרות זאת בחרו החוקרים שלא לערער עליה.

3.3 כיצד החל העיסוק ה'ביקורת' בגרסתו של בן-גוריון?

כאמור, עוד ב-1949 זכה בן-גוריון לביקורת מימין ומשמאל על החלטתו; בן-גוריון עצמו לא היה שלם עם ההחלטה וגם עורר שיח בנושא, וזה יצר סדקים בגרסתו שלו.

בשנות השישים נידונה הסוגיה בעיתונות. במאמר שפורסם בהארץ ב-1962 ניתח כאמור 'פולס' את פרשת ה'בכיה לדורות'. המאמר נכתב בעקבות שני מאמרים קודמים בעסקו בסוגיה:⁸¹ וכחודש לאחר אותו מכתב 'פרטי-סודי' שקיבל מבן-גוריון. גרוס, בהתחשב במידע המקוטע והחלקי שהיה פרוס בפניו, העלה סתירות בגרסתו של בן-גוריון. הוא הצביע על הפער שבין הפרסומים המאוחרים המפרטים את תכנית הפעולה שהציע בן-גוריון (המאמרים שקדמו למאמרו, ובוודאי למכתבו של בן-גוריון) ובין דברי בן-גוריון עצמו, שהודה כי הממשלה לא דנה בפרטים המקצועיים של התכנית.⁸²

לאחר מלחמת ששת הימים חלו בישראל שינויים פוליטיים וחברתיים מרחיקי לכת. בד בבד עמם החלו בשנות השבעים והשמונים גם שינויים גדולים בזירה האקדמית, כלומר צמיחת 'שיח ביקורתי' במדעי הרוח והחברה המערער על הנחות היסוד של הנרטיב הציוני, ובהמשך לכך הופעתם של 'היסטוריונים חדשים', משנות השמונים, שיש בהם אף שמגדירים את עצמם 'פוסט-ציונים'. צחור מציין שחדירת המחקר האקדמי לעיסוק בנושאים שעיקרם תולדות המדינה היתה תהליך אטי והסנני שלוה עם ירידת קרנם של מכוני ה'מטעם' הפוליטיים (ארכיוני מפלגות או עיזבון של אישים פוליטיים) והפיכתם, מסיבות שונות, למכוני מחקר אקדמיים לכל דבר.⁸³

בני מוריס גורס ששני גורמים תרמו להופעתם של ה'היסטוריונים החדשים': הגורם הראשון הוא חוק הארכיונים הישראלי, הכולל את עקרון הסרת החיסיון

80 בני מוריס, 'היסטוריוגרפיה חדשה – ישראל פוגשת את עברה', בתוך: תיקון טעות, יהודים וערבים בארץ ישראל, 1936–1956, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 23–41.

81 דבר, 1962.9.3; ידיעות אחרונות, 1962.16.3.

82 'פולס' (שלמה גרוס), "בכיה לדורות" או חינוך לקלות דעת?, הארץ, 1962.23.2.

83 צחור, 'תולדות מדינת ישראל: אקדמיה ופוליטיקה', עמ' 383–384, 391–392.

כשלושים שנים לאחר כתיבת המסמך; הגורם השני הוא ה'היסטוריונים החדשים' עצמם, שנולדו לאחר שנת 1948, התבגרו בישראל 'פתוחה, מהוססת וביקורתית יותר' ומחויבים פחות (להבדיל מה'היסטוריונים הישנים') ל'היסטוריוגרפיה הרשמית'.

מרכזי בר־און, המכנה את התהליך 'רוויזיוניזם היסטורי', מוסיף גם גורמים 'חיצוניים' לשינוי, גורמים הקשורים לנושאי המחקר עצמם: שקיעתו והיעלמותו של הממסד המייסד של המדינה ואתן גם היעלמות התעמולה שנגעה למלחמת תש"ח, תעמולה שאפיינה את השנים הראשונות לקיום המדינה, נחשבו חיוניות להמשכייתה ונשחקו במשך השנים. כמו מוריס, גם לדעתו השינויים שחלו בכתיבת ההיסטוריוגרפיה חלו בראש ובראשונה בגלל ההיסטוריונים עצמם, מאותן סיבות שציין מוריס. עם זאת, ולהבדיל ממוריס, בר־און רואה את תחילתו של ה'רוויזיוניזם ההיסטורי' עוד בשנות השישים, בפרסומי העולם הזה ובספרו של ישראל בר ישראל אתמול, היום ומחר; לדעתו, גם אירועים היסטוריים, כגון 'פרשת לבון', מלחמת יום הכיפורים ופרסום יומני שרת בסוף שנות השבעים, נתנו דחיפה נוספת לרוויזיה בכתיבה ההיסטורית.

בר־און מבחין בין גורמים ובין מניעים לפרסומם של חיבורים 'ביקורתיים'; מלבד המניע המחקרי, כלומר הרצון לחתור עד כמה שניתן לאמת ההיסטורית, מציין בר־און גם מניעים נוספים: רצונם של היסטוריונים מסוימים לחולל פרובוקציה עיתונאית; רצונם של היסטוריונים המזוהים עם מפ"ם להשתלח בממסד המפא"ניקי הישן ו'לסגור חשבון' בנוגע לסוגיות פוליטיות, צבאיות ומדיניות ורצונם של היסטוריונים שמבקשים לאשש טיעונים בוויכוחים אקטואליים והיסטוריונים, על ידי שימוש בעבר.⁸⁴ במאמר אחר מגדיר בר־און את החלוקה בין 'היסטוריונים חדשים מחייבים' ל'היסטוריונים חדשים שוללים': 'היסטוריונים חדשים מחייבים' רואים את עצמם מחויבים לאמתות היסטוריות ורוצים להעמיד את הנרטיב הציוני על אי־דיוקיו; 'היסטוריונים חדשים שוללים' מנסים לערער את הנרטיב הציוני ואף להעמיד במקומו, לעתים בצורה מאומצת, את הנרטיב המנוגד של הפלסטינים.⁸⁵

84 בר־און, 'מבט שני לאחור – רוויזיה היסטורית של מלחמת תש"ח וראשית המדינה', יהדות זמננו, 6 (תש"ן), עמ' 101-108.

85 מרכזי בר־און, 'פוסט ציונות ואנטי ציונות: הבחנות, הגדרות, מיון הסוגיות וכמה הכרעות אישיות', בתוך: פנחס גינוסר ואבי בראלי (עורכים), ציונות: פולמוס בן זמננו: גישות מחקריות ואידאולוגיות, המרכז למורשת בן־גוריון, קריית שדה־בוקר 1996, עמ' 475-476, 481.

בהמשך לכך, אמנון רוז-קרקוצקין מציע חלוקה שונה מעט להגדרת 'שיח ביקורתי' בכתיבת היסטוריוגרפיה: מלבד גישה 'מודרניסטית', שתכליתה אקדמיוזיה של המחקר ההיסטורי, קיימת גישה 'רליטיביסטית פוסט-מודרניסטית' להיסטוריה שתכליתה ריבוי נרטיבים.⁸⁶ אפשר לציין גם גורמים נוספים לעליית 'השיח הביקורתי', ובהם עליית הימין לשלטון.⁸⁷

השינויים הרבים שהתרחשו בכתיבת ההיסטוריוגרפיה יכולים להסביר את העיון המחודש במלחמת תש"ח, ובפרט בפרשייה דוגמת 'הבכיה לזרות'. לכך גם אפשר להוסיף את ירידתו של בן-גוריון עצמו מהבימה וכפועל יוצא מכך את ירידת קרנו של הנרטיב הבן-גוריוני; גלגולו השני של מיתוס קרב לטרון, שהיה מיתוס נגדי ל'גרסה הרשמית', נוצר על ידי יוצאי הפלמ"ח וארגון ההגנה מיד לאחר הקרב. הוא התגלגל מפה לאוזן, קיבל ביטוי ביצירות ספרותיות שונות ועלה לסדר היום הציבורי רק לאחר שחדל בן-גוריון מלשמש ראש ממשלה.⁸⁸ גם בפרשיית 'הבכיה לזרות', ירידתו מהבימה של דוד בן-גוריון מאפשרת בחינה ביקורתית של הסוגיה וכפועל יוצא מכך ערעור עליה.

4. סיכום: בין היווצרותו של סיפור מקובל, פרשנות אקטואלית וכתובת היסטוריוגרפיה – אתגרים ותהיות העומדים לפני החוקר

בכל מחקר היסטורי קיים תמיד מקום לדמיונו של החוקר.⁸⁹ איננו יודעים בדיוק מה חשב בן-גוריון ועם מי שוחח; כל שנותר לנו הוא החומר הכתוב. בעבודה על כתיבת מאמר זה שימשו במקורות משניים שונים כדי להבין את הרקע ההיסטורי לפרשה, ונבדקו שני מקורות ראשוניים רלוונטיים. מעיון בהם עולה פער שבין סיפור 'הבכיה לזרות' המקובל ובין התנהלות הדברים בפועל; גם אם היתה לבן-גוריון תכנית מקיפה, כוללת ומפורטת לכיבוש הגדה (כמו

86 אמנון רוז-קרקוצקין, 'תודעה היסטורית ואחריות היסטורית', בתוך: בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית: קובץ מאמרים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 1997, עמ' 125, 129.

87 שני ספרים העוסקים בכך הם אלה: ציונות: פולמוס בן זמננו ובין חזון לרוויזיה, שמאמרים הלקוחים מתוכם אף שימשו במאמר זה.

88 שפירא, 'היסטוריוגרפיה וזיכרון'.

89 היידן וייט, 'הטקסט ההיסטורי כמוצר ספרותי', בתוך: אלעזר ויינרב (עורך), חשיבה היסטורית, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1985, עמ' 305-322.

שהציג בדיעבד בספרו ובמכתבים), בישיבת הממשלה שעסקה בסוגיה הוא העלה הצעה לכיבוש לטרון בלבד. גם ביומנו אין אזכור לתכנית פעולה מקיפה. חוקרים שבדקו את הסוגיה בשנים האחרונות הגיעו למסקנה זהה. עם זאת, חשוב לציין את המחקרים שאימצו את גרסתו של בן-גוריון; ייתכן כי החוקרים שכתבו אותם עשו זאת על סמך ידיעות שבעל פה או שיחות לא פורמליות עם בן-גוריון עצמו או עם גורמים אחרים המעורים בפרטים.

מסקנה נוספת היא שבן-גוריון החליט למעשה שלא לתקוף בחזית המזרחית, שלא כסיפור שיצר כאילו הממשלה היא האשמה בכך שהתכנית לא יצאה אל הפועל. עם זאת, פרשנויות רבות מציגות חוקרים שונים בנוגע לסיבות לכך, פרשנויות המובאות כאמור במאמר זה.

ועוד, מאמר זה מנסה להסביר כיצד התפתח הסיפור המקובל וכיצד החלו לערער עליו, על ידי בחינת עמדתו של בן-גוריון בנוגע לסוגיה והפרשנויות השונות לעמדתו, הביטויים שקיבלה גרסתו בהיסטוריוגרפיה, התמורות שחלו באתוס ובכתיבת ההיסטוריוגרפיה בישראל וכפועל יוצא מכך הערעור על גרסתו של בן-גוריון.

המסקנות המובאות לעיל, המבוססות על עיון במקורות הראשוניים, מדגימות את הפער בין הניסיון לחתור לאמת היסטורית, כלומר להבין את האירוע עצמו, ובין המסקנות השונות, האמתות השונות שחוקרים שונים מגיעים אליהן בכדקם את אותם החומרים בדיוק. מלבד זה, ישנם אתגרים שונים הניצבים לפני החוקר הבודק את הסוגיה, ועליהם נעמוד כעת.

ראשית, הזמן שעבר והאירועים שהתרחשו מאז ההחלטה של בן-גוריון מקשים מאוד עמידה על עצמת הסוגיה בימינו – עד כמה אכן נתפס אי-כיבוש הגדה כ'בכייה לדורות' – אף שמחקרים רבים כבר נכתבו על מלחמת תש"ח ועסקו בסוגיה בצורה זו או אחרת. על עצמתה אפשר ללמוד מהעיסוק העיתונאי הלא מבוסס בה בשנות השישים והשבעים,⁹⁰ תקופה שטרם נפתחו בה הארכיונים והמידע שהתפרסם היה מבוסס על מוצא פיהם של אישי ציבור ועיתונאים המעורים בה.

שנית, גם אין-ספור החומרים שהשאיר אחריו בן-גוריון, חומרים שלא פעם סותרים זה את זה, מקשים על החוקר לגבש דעה אחידה בנוגע לכוונותיו של

90 מלבד המאמרים המוזכרים בעבודה זו ראו (רשימה חלקית): דבר, 9.3.1962, 1.10.1973; ידיעות אחרונות, 16.3.1962, 22.10.1971, 15.11.1974; גלעד זורובל, 'בכייה לדורות' – העט הקדוש, מבפנים, 1.4.1962.

בן-גוריון; פולמוס המאמרים הנוגעים לעסקה (כביכול או לא) בין בן-גוריון לעברדאללה מעיד על כך.

שלישית, תוצאותיה של מלחמת ששת הימים יצרו מעין נרטיב דטרמיניסטי, נרטיב שעל פיו השלים את צה"ל ב-1967 את מה שלא ביצע בתש"ח.⁹¹ המונח 'טעות הייחוס הבסיסית' הוא מונח הלקוח מעולם הפסיכולוגיה החברתית. על פי המונח זה, בני אדם נוטים להעריך את השפעתם של מנהיגים (או של אנשים אחרים) על אירוע מסוים יתר על המידה.⁹² בסוגיה הנידונה, טעות הייחוס הבסיסית עלולה לגרום לנו להגיע למסקנה הלוקה באנכרוניזם היסטורי: לו רק החליט בן-גוריון על כיבוש הגדה, מובן מאליו הוא שהדבר היה עולה בידי צה"ל. האם ייתכן שלא כך הדבר? האם לו החליט בן-גוריון אחרת אכן היה נכבש השטח? בוודאי קל יותר להגיע למסקנה מעין זו בימינו (יותר מארבעים שנים לאחר מלחמת ששת הימים) ובוודאי היה גם קל יותר להגיע למסקנה זו כבר לאחר מלחמת ששת הימים, ולמעשה משלהי מלחמת תש"ח. אלחנן אורן, במאמר הביקורת על ספרו של שיפטן, מצביע על החשש

מפני העלאת תיוזה שאינה עומדת במבחן השיקולים והמהלכים המדיניים והצבאיים בני זמנם [...] עוד ראוי להזהיר מפני ניסיון למשוך אנלוגיה מאירועי סתיו 1948 לשיקולים מדיניים וצבאיים כעבור ארבעים שנה מאז מלחמת העצמאות וכעשרים שנה ממלחמת ששת ימים.⁹³

גם גרסתו של בן-גוריון עלולה לסבול ממעין טעות ייחוס בסיסית: הממשלה ותו לא היא שהכשילה את התכנית. כבר במאמר בהארץ נדרש 'פולס' לסוגיה. הוא הזהיר 'לא לזהות את מצבנו עם המצב של אז' והציע לא למהר ולהסיק

91 בר-און מציין במאמרו שנקודות אסטרטגיות שונות, ובהן לטרון ונבי סמואל, נותרו בידי הירדנים בגלל כישלונות של צה"ל, והדבר 'היה לצנינים' בעיני לוחמי תש"ח. ראו: בר-און, 'סטטוס קוו לפני – או אחרי?', עמ' 79; דוגמה ל'השלמת המשימה' הקשורה לענייננו היא כיבוש אזור לטרון והריסת הכפרים עמוואס, יאלו ובית נובא. ב-1948. ראו: משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, עידנים, ירושלים 1976, עמ' 498; עוזי נרקיס, דפים שנותרו על השולחן... קובץ לזכרו: פרקי זיכרון ומחקר, הספרייה הציונית, ירושלים 2000, עמ' 193-194; אריה יצחקי, לטרון: המערכה על הדרך לירושלים, כנה, ירושלים 1982, עמ' 545.

92 גונן, 'כמוה כאבהה, מנהיגות כמחוללת רגשות ומעניקה משמעות', בתוך: חנה עמית (עורכת), אחריו, על מנהיגות ומנהיגים, משרד הביטחון, תל אביב 2000, עמ' 32.

93 אורן, "עסקה דה-פקטו?" מדיניות ומבצעים במרכז הארץ, סתיו 1948, עמ' 44.

שהחלטה שונה של הממשלה היתה בהכרח מביאה לכיבוש הארץ.⁹⁴ אפילו בן-גוריון בעצמו, במכתב ששלח ל'פולס', כתב: 'לא היה לי כל ספק, שהיה באפשרות צבאנו אז לבצע משימה זו, אם כי אני יודע היטב שיש הבדל רב בין כושר צבאנו אז והיום'.⁹⁵

בהמשך לכך, גם המשמעות האקטואלית המשתנה של סוגיית ה'בכייה לדורות' במשך השנים ראוי שתעמוד בפני החוקר המבקש לבודקה; כיצד שינה מבצע קדש את היחס להחלטה? האם בעקבות מלחמת ששת הימים השתנתה הסוגיה מסוגיה אקטואלית לסוגיה היסטורית שאפשר להניח מאחור, בבחינת תם ונשלם? ואולי להפך, האם העצים כיבוש הגדה את הוויכוח בדבר אי-כיבושה בתש"ח וצבע אותה כמחדל שאין להבינו? האם כמה מן הטעונונים שנשמעו נגד כיבוש הגדה בתש"ח הועלו מחדש אחרי מלחמת ששת הימים? לא מן הנמנע שהטעונונים שהועלו נגד כיבוש הגדה בתש"ח עלו בוויכוח הפוליטי על עתיד הגדה בשנות השמונים והתשעים. אלו שצידדו אז בפשרה טריטוריאלית נופפו בטיעונו של בן-גוריון נגד כיבוש הגדה ועשו אותם אקטואליים; למען האמת, הטעונונים הללו יכולים להיות תקפים גם בוויכוח הפוליטי המתקיים בימינו. מלבד כל אלו, עולה גם השאלה בדבר הצגת הדברים. האם לאמץ גישה פוזיטיביסטית או רלטיביסטית, האם לחתור לאמת היסטורית או שמא להציג את כלל הגרסאות המקובלות בלי להגיע להכרעה?

ללא ספק פרשת ה'בכייה לדורות' מכילה את כל הרכיבים הקלאסיים של פרשייה היסטורית מעניינת: סיפור היסטורי שתפח עם השנים והיה למעין מיתוס; שיח עמום ומבלבל שיצר בן-גוריון במשך השנים המגביר את המסתורין סביב הפרשה; התנגחות פוליטית; תאוריית קונספירציה; שלל מקורות ראשוניים מתקופות שונות; שלל מחקרים המתווכחים זה עם זה; משמעות אקטואלית משתנה ועוד. כל אלו הופכים את הפרשה לסוגיה נהדרת לחוקר ולתלמיד-מחקר, סוגיה שבאוראי יכולה לשמש נושא בקורס שהפרשה היא מרכזו, בסדנת מחקר שטיבה עניינים מתודולוגיים או בקורס שעניינו סוגיות בפילוסופיה של ההיסטוריה.

94 'פולס', 'בכייה לדורות'.

95 מצוטט במאמרו של זכי שלום. ראו: שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת', עמ' 122.